

Het voedsel waar de gemiddelde gevangene in die concentratiekampen volgens de officiële normen dagelijks recht op had, had een verbrandingswaarde van ca. 2 000 calorieën (veel te laag doordat die gevangene hard moest werken en dagelijks urenlang op appèl moest staan) – het voedsel dat hij in werkelijkheid in het kamp Mauthausen kreeg (het enige kamp waaromtrent gedetailleerde gegevens beschikbaar zijn) had tot in de herfst van '44 een verbrandingswaarde van niet meer dan 1 400 calorieën en nadien, d.w.z. in wat wij 'de derde fase' uit de geschiedenis van de Duitse concentratiekampen in oorlogstijd hebben genoemd (de fase van de massale transporten, de overvolte in de kampen, de epidemieën en de chaos op transportgebied)¹, van niet meer dan 700 tot 800 calorieën – dat was een *hogere* calorische waarde dan die van de rantsoenen welke in Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht van eind november af ter beschikking gesteld konden worden. Diegenen die daar in de stedelijke gebieden woonden, behoeften evenwel geen arbeid te verrichten welke met die der concentratiekamp-gevangenen te vergelijken was, zij behoeften niet op appèl te staan en zij waren ook niet aan de overige verschrikkingen blootgesteld welke speciaal in de 'derde fase' het bestaan in de concentratiekampen kenmerkten.

Vermagering en verzwakking deden zich in de hongerwinter, en dan natuurlijk vooral in de hongerprovincies, bij vrijwel alle stedelingen voor.² De ziekteverzuimpercentages stegen er tot een ongekende hoogte; zo was van het personeel van het Amsterdamse Gemeentelijke Energiebedrijf vlak voor de bevrijding 47% wegens ziekte afwezig, en men zal dat wel zo moeten interpreteren dat velen niet aan een bepaalde ziekte leden maar eenvoudig te zwak waren om te werken. Onder die 47% zullen evenwel stellig ook lijdens aan de hongerziekte zijn geweest.³ Hun totale aantal staat niet vast; de enige officiële schatting welke ons bekend is, heeft betrekking op de gemeente Den Haag: vijf-en-twintig- à der-

¹ De 'eerste fase' was die van de '*Vernichtung durch Arbeit*', in de 'tweede fase' werden de concentratiekamp-gevangenen van eind '42–begin '43 af in de Duitse oorlogsindustrie ingeschakeld waarna de levens- en werkomstandigheden over het algemeen iets verbeterden (en de sterftecijfers daalden), o.m. doordat nadien alle gevangenen, behalve de Joden en Russen, voedselpakketten van buiten mochten ontvangen. ² In extreme gevallen daalde het gewicht tot beneden de helft van normaal. ³ De oedematische vorm van de hongerziekte kwam, schijnt het, minder vaak voor dan de vorm met extreme vermagering. Van 797 mannen die een door dr. C. L. de Jongh geleide Haagse polikliniek voor hongerpatiënten bezochten, zag men bij 189 oedeem (24%), van 405 vrouwen zag men het bij 55 (14%). Prof. dr. A. J. M. Holmer constateerde in Leiden dat de oedematische vorm van de hongerziekte de beste overlevingskansen bood.